

Raimond Kolk

Estońska literatura emigracyjna

Archiwum Emigracji : studia, szkice, dokumenty 1 (10), 21-24

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ESTOŃSKA LITERATURA EMIGRACYJNA

Podczas drugiej wojny światowej Estonię napadano i okupowano trzykrotnie: najpierw byli to Rosjanie (1940–1941), potem Niemcy (1941–1944) i wreszcie znowu Rosjanie, którzy przyłączyli ten mały, demokratyczny kraj do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Po doświadczeniach pierwszej rosyjskiej okupacji wielu pisarzy estońskich uciekło pod koniec wojny, razem z dużą liczbą swych rodaków. W wolnym świecie stworzyli żywą i postępową literaturę, w której starsi uznani twórcy mają równorzędny udział z przedstawicielami młodszego pokolenia. Po roku 1945 wydano ponad trzysta książek, większość w spółdzielni będącej własnością pisarzy, z siedzibą w Lund (Szwecja).

Estońska literatura emigracyjna, kontynuując tradycje ojczyste, zaabsorbowała wpływy i idee z Zachodu, zwłaszcza te płynące z literatury skandynawskiej. Zasadniczo pozostała wierna realizmowi, chociaż pojawiają się w niej także liczne eksperymenty w zakresie współczesnego stylu i podejścia. Najbardziej popularnym gatunkiem prozy jest powieść; opowiadania i dramaty są mniej powszechne. Poezja też odznacza się liczącymi się osiągnięciami.

„Dla mnie i dla mojego pokolenia utrata niepodległości naszej ojczyzny i wojna stały się najważniejszym i decydującym doświadczeniem” — pisze Ilmar Talve, estoński uczony i powieściopisarz w przedmowie do jednej ze swych książek. Najbardziej popularnymi książkami, zwłaszcza we wczesnym okresie emigracji, są powieści dotyczące współczesnych wydarzeń, kroniki indywidualnych losów w naszych niespokojnych, tragicznych czasach. Inne opowiadają o ponurej i przeważnie beznadziejnej walce estońskiego ruchu oporu w czasie drugiej okupacji rosyjskiej. Powiązane z nimi są psychologiczne powieści oparte na życiu emigracyjnym lub uniwersalnych ludzkich problemach. Ponieważ Estonia zawsze była przede wszystkim krajem rolniczym, najmocniej w jej tradycji literackiej osadzona jest powieść chłopska i pisarze emigracyjni nadal tę tradycję podtrzymują. Mimo że powieść chłopska, w podstawowym znaczeniu — z jej rytmem wyznaczonym przez pory roku — znikła, wciąż ulubionym tematem prozy pozostaje społeczność wiejska. Epickie opisy zastąpiono psychologicznymi obserwacjami, bardziej skomplikowaną formą, ograniczoną liczbą bohaterów. Styl jest bardziej zwięzły, kolokwialność i dialekt ustąpiły miejsca bardziej subtelnemu językowi.

Powieść historyczna także odgrywa ważną rolę w estońskiej literaturze emigracyjnej, natomiast zbiory opowiadań ukazują żywotność tego, mniej ambitnego, gatunku, chociaż tego rodzaju twórczość jest stosunkowo mała. To samo dotyczy dramatu, mimo że w większych skupiskach Estończyków istnieją liczne grupy teatralne. Poza Estonią poezję estońską reprezentuje troje najznajniejszych współczesnych poetów lirycznych: Gustav Suits, Marie Under i Henrik Visnapuu. Autobiografie i wspomnienia również są częścią emigracyjnej literatury estońskiej. Wychodzą periodyki poświęcone prozie i poezji; dwa („The Scorching Earth” — „Wypalona Ziemia” i „Mana”) są już dobrze zakorzenione — pierwszy ukazuje się od jedenastu lat, drugi od czterech. Obydwa są wydawane w Szwecji.

Przegląd emigracyjnych pisarzy estońskich musi być, siłą rzeczy, wybiórczy, aby nie stał się zwykłym katalogiem.

Valev Uibopuu żyje na emigracji w Szwecji od siedemnastu lat. Jego najbardziej znana powieść *Nikt nas nie słyszy* (*Nobody Hears Us*, 1949) opisuje dni tuż przed i w czasie komunistycznej okupacji Estonii, dzieje się w małym prowincjonalnym miasteczku i ma wielu bohaterów. Centralną postacią jest młody dziennikarz, który popiera nowy reżim. *Cztery piece* (*Four Furnaces*, 1951) poruszają problem uchodźców ze społecznego i psychologicznego punktu widzenia. Część floty estońskiej mogła po wojnie pozostać w wolnym świecie i powieść rozgrywa się na jednym z takich statków, pływającym pod flagą panamską bez portu macierzystego. Załoga składa się z około dwudziestu uciekinierów (nie tylko w sensie politycznym, lecz także uciekających przed własnym życiem i problemami), a każdy z nich opowiada swoją historię w oddzielnym rozdziale. Na pokładzie statku pojawiają się w tajemniczy sposób ulotki komunistyczne, a realizm powieści jest podszyty strachem i podejrzeniami, z elementami zarówno komicznymi, jak i tragicznymi.

Ilmar Talve zasłynął kontrowersyjną powieścią *Dom na śniegu* (*The House in the Snow*), która opowiada o działaniach, w fikcyjnym wschodnio-europejskim kraju, Piątej Kolumny, przygotowującej teren pod faszystowską okupację.

Arved Viirlaid, jeden z młodszych pisarzy, uczestnik-ochotnik wojny fińsko-rosyjskiej, mieszka obecnie w Kanadzie. Wydał dwa zbiory poezji i dwie powieści. Nagrodzona powieść *Groby bez krzyży* (*Graves Without Crosses*) opowiada o walce estońskiego ruchu oporu pod okupacją komunistyczną.

Karl Ristikivi przed wyjazdem z Estonii (w roku 1944) studiował geografii na uniwersytecie w Tartu, obecnie mieszka w Szwecji. Jego powieści to: *Sad* (*Orchard*) — opowieść o nauczycielu greki, *Jak było kiedyś* (*The Things That Once Were*) — o ostatnich szczęśliwych miesiącach przed wojną w Estonii i niezwykła *Noc dusz* (*Night of Souls*), w której krytycy doszukali się elementów z Kafki i z *Wędrowki Pielgrzyma*. Ristikivi utożsamia uchodźcę z bohaterem *Outsidera* Colina Wilsona (choć wydał swoją książkę parę lat wcześniej) i poszerza problemy emigracji o analizę ogólnego kryzysu etyki w dzisiejszym świecie. „Domaganie się poświęceń od innych jest działaniem społecznym, a odmowa poświęcenia się samemu uważana jest za działanie antyspołeczne” — pisze. Ristikivi pisze ironicznie, używając modernistycznych, eksperymentalnych stylu i formy. Jego powieść, mimo że awangardowa, spotkała się z dużym uznaniem pośród emigracji estońskiej.

August Mälk również mieszka w Szwecji, gdzie pracuje jako archiwista w Royal Theatre w Sztokholmie. Opublikował szesnaście powieści, osiem zbiorów opowiadań, eseje i kilkanaście sztuk teatralnych. Wiele jego utworów przetłumaczono na francuski, niemiecki, szwedzki i inne języki zachodnie. Mälk zdobył uznanie przed wojną powieściami o morzu i o życiu rybaków z estońskiego wybrzeża i przybrzeżnych wysp. W powieściach *Ścieżka do studni* (*The Path to the Well*) i *Thomas Tamm*, napisanych na emigracji, wybrał inny temat i inne miejsce akcji. Zamiast rybaków opisuje skomplikowanych intelektualistów i pseudointelektualistów, zajętych problemami wyrażania własnego „ja” i samopoznania. Mälk napisał także wiele sztuk radiowych, emitowanych w Szwecji, w Finlandii i Holandii.

Gert Helbemäe mieszka od roku 1947 w Londynie, gdzie wydaje gazetę emigracyjną. Jego najnowsza powieść, *Statek do Delos* (*The Ship to Delos*) jest opowieścią o profesorze filozofii piszącym rozprawę o Sokratesie i o jego romansie z młodą kobietą, która później popełnia samobójstwo. Kwestia winy przedstawiona jest z siłą i przekonującą introspekcją psychologiczną — naturalnie winy moralnej, bo w sensie

prawnym nie ma tu mordercy. Helbemäe napisał również szereg opowiadań o wczesnym średniowieczu w Tallinie i wydał dwutomową powieść pod tytułem *Czarny brat* (*The Black Friar*) o reformacji w Estonii, napisaną w formie kroniki dominikanina z Lubeki, którego podróże wiodą do Tallina.

Pedro Krusten, mieszkający w Stanach Zjednoczonych, napisał kilka powieści psychologicznych.

Arvo Mägi, znany estoński krytyk literacki, także napisał kilka powieści. *Powodzie* (*The Floods*) opowiadają o konflikcie między dwoma braćmi o kobietę i o fermę. *Bramy raju* (*The Gates of Paradise*), które wywołały pewne kontrowersje w kręgach literackich emigracji, są opowiadaniem o studencie sztuki, który musi wybierać między sztuką czystą i sztuką komercyjną, między cnotliwą dziewczyną i elegancką kobietą z artystycznej cyganerii. Powieść przerobiono na sztukę i wystawiano w kilku emigracyjnych teatrach.

Bernard Kangro jest nie tylko znamienitym poetą i płodnym powieściopisarzem, lecz także duchem opatrnościowym spółdzielczego wydawnictwa emigracyjnych pisarzy estońskich. Nawet w swojej prozie, z pewną dozą mistycyzmu, łączy wielką oryginalność i poetyckie podejście. Najlepsza powieść to chyba *Peipsi*, która dzieje się wokół jeziora Peipus, leżącym na granicy między Estonią a Związkiem Radzieckim, i opisuje polityczne oraz międzyludzkie intrygi tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej. Poezja Kangro zawiera te same mistyczne i mitologiczne elementy, te same szczegółowe obserwacje przyrody, co jego proza. Kangro preferuje prosty czterowiersz opisowy lub biały wiersz. Jego wiersze cechuje szybko zmieniający się punkt widzenia, który często tworzy liczne wariacje tego samego tematu. Wiele jego wierszy przetłumaczono na angielski, niemiecki i fiński.

Ain Kalmus jest przede wszystkim powieściopisarzem historycznym. Część jego książek dotyczy tematów ze Starego Testamentu, inne zajmują się nawróceniem Estonii w trzynastym wieku. *Prorok* (*The Prophet*), jego najbardziej znana książka, został przetłumaczony na wiele języków.

August Gailit, który zmarł niedawno w Szwecji, był jedną z najważniejszych postaci literatury estońskiej. Trzytomowy zbiór opowiadań *Czy pamiętasz, kochanie?* (*Do You Remember, My Love?*) dotyczy grupy uchodźców, którzy muszą zarabiać na życie jako drwale. W zasypanym śniegiem leśnym szalasie opowiadają o swych rozmaitych przygodach miłosnych. Opowiadania są napisane brawurowo i ukazują prześmiewczą wyobraźnię, charakterystyczną dla Gailita, który wesołością maskował zasadniczy cynizm i głębokie rozczarowanie światem.

Karl Ast-Rumor, były dyplomata, napisał wiele książek, których akcja dzieje się w Ameryce Łacińskiej; a ponadto zbiór opowiadań *Marzenia i smutki* (*Dreams and Sorrows*) oraz obszerną powieść *Krucyfiks* (*The Crucifix*), w której ukazuje destrukcyjną moc religijnego fanatyzmu. Jest to uderzająco realistyczna książka, a głównymi bohaterami są kaznodzieja (były więzień) i jego czarny uczeń.

Największa poetka estońska żyje na uchodźstwie. Marie Under była nominowana do Nagrody Nobla, jej wiersze tłumaczono na niemiecki, rosyjski, francuski, angielski, węgierski i wiele innych języków. Pierwszy tom poezji pt. *Sonety* (*Sonnets*) ukazał się w roku 1917. Do roku 1942, kiedy wyjechała z Estonii, wydała dziesięć kolejnych zbiorów, a teraz kontynuuje twórczość w Szwecji. Marie Under dobitnie i z wielką dumą wypowiada się o swych kolegach na emigracji, a jej wiersze są zaskakująco czułe. Część jej poezji to epika, mocno osadzona w historii Estonii.

Gustav Suits, profesor literatury, który zmarł w Szwecji, był również znakomitym poetą, podobnie jak Henrik Visnapuu, który umarł w roku 1951 na emigracji w Amery-

ce. Visnapuu pisał po estońsku w sposób tak kolokwialny i osobisty, że jego wiersze są praktycznie nieprzetłumaczalne.

Wśród młodszego pokolenia mamy Kalju Lepika, który wydał kilka zbiorów poezji (*Placz Ojczyzno! — Cry, Homeland!*, *Baśń z krainy tygrysów — Fairy Tale of Tigerland* i *Zdobycz — The Quarry* są najlepiej znane), w których pokazuje wielką subtelność stylu i znaczne opanowanie techniki.

Ilmar Laaban, krytyk i eseista (tomik jego poezji nazywa się: *Koniec łańcucha kotwicy jest początkiem pieśni — The End of the Anchor Chain is the Beginning of the Song*) jest typowym przedstawicielem estońskiej awangardy. Jego poezja odznacza się graficzną przejrzystością, żywą, bogatą wyobraźnią i wrażliwym zrozumieniem języka, choć jego innowacje spotkały się z krytyką kręgów konserwatywnych.

Ivar Grünthal, inny poeta, jest wirtuozem formy. Jego głównym tematem jest różnorodność miłości, erotyczne doświadczenia młodych ludzi w czasie wojny; ostatnio zajmuje się kwestiami społecznymi i politycznymi, traktowanymi z bardzo osobistego punktu widzenia.

Aleksis Rannit jest znanym eseistą i również pisze wiersze. Mieszka w Stanach Zjednoczonych.

Literatura estońska na uchodźstwie zachowała kulturalne dziedzictwo swego kraju i stworzyła nowe, żywe i energiczne społeczeństwo literackie.

(R. Kolk, *Estonian Literature in Exile*, Arena 1961 nr 1, s. 3–9)

Janis ANDRUPS

LITERATURA ŁOTEWSKA W ZMIENIAJĄCYM SIĘ ŚWIECIE

Ogromna większość pisarzy łotewskich wyjechała na emigrację pod koniec II wojny światowej i dopiero od tej pory łotewska literatura mogła się swobodnie rozwijać poza Łotwę. Pośród autorów, którzy musieli zostać w kraju, ci ze starszego pokolenia zamilkli, oprócz kilku, którzy już wcześniej wykazywali skłonność do komunizmu. Radzieckie władze okupacyjne szukały nowych talentów literackich, ale dyktat partii był zbyt surowy, aby pozwolić na rozwój indywidualnego stylu lub oryginalnych idei wśród młodych pisarzy. Każdy prawdziwie utalentowany młody autor (Heislars, Laganovskis, Cielava, Puris), który próbował pójść odrębną ścieżką, był surowo napominany — przypomniano mu o roli partii. Ale okazjonalny bunt odważnego umysłu pokazuje, że wolności ducha nie da się całkiem pokonać, nawet pod rządami absolutnego tyra.

Radziecki rząd okupacyjny bardzo się starał, żeby książki łotewskich pisarzy emigracyjnych nie były dostępne dla czytelników na Łotwie. Jedynie bardzo nieliczne książki napisane na emigracji przedrukowano na Łotwie (*Zielona księga J. Jaunsudra-binsa i esej Anslava Eglitisa*).

Mimo to na Łotwie istnieje ogromne zainteresowanie wszystkim, co opublikowano na emigracji; nieliczne książki, które nielegalnie docierają do kraju przechodzą z rąk do rąk, a kontrolowane przez partię pisma w Rydze uważają za konieczne protestować od czasu do czasu przeciwko nowoczesnym tendencjom w łotewskiej poezji emigracyjnej.